

<https://doi.org/10.15407/etet2025.02.005>

УДК: 330.1:001.8:330.3

JEL: B41, O14, P10

**Ніна Хумарова,
Андрій Грималюк,
Микола Ластовенко**

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Актуальність цієї теми визначається насамперед епістемологічними труднощами на шляху вироблення креативним класом своєї "класової свідомості", які пов'язані з теоретичною нерозробленістю політико-економічних проблем творчої діяльності. Значення цих украй складних питань визначає актуальність пошуку методологічних засад теоретичного аналізу творчої діяльності, які поєднують досягнення різних напрямів економічної думки. Метою статті є спроба розглянути проблеми творчої діяльності з позицій аналізу альтернативних можливостей раціонального вибору і цим перекинути свого роду методологічний місток між політичною економією та неокласичним "мейнстримом". Методологічною основою статті є насамперед діалектичний метод політичної економії, з точки зору якого протиріччя виступає як джерело розвитку. У цьому випадку йдеться про протиріччя між політичною економією та неокласикою, яке однак не виключає можливості діалектичного поєднання елементів їх методології. У статті показано, що витоки сучасного розвитку криються у зміні складу альтернативних можливостей економічного вибору в напрямку посилення значення нових альтернативних можливостей, що створюються креативно. Висновок полягає в тому, що синтез концепції альтернативного вибору з політико-економічним підходом до аналізу історичного розвитку творчої діяльності є методологічно цілком можливим. Такий підхід дозволяє розглядати креативний

Хумарова Ніна Іпполитівна (khumarova@nas.gov.ua), д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України, заступник директора з наукової роботи, ДУ "Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України". ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5255-8004>

Грималюк Андрій Вікторович (andreigrim01@gmail.com), д-р екон. наук, доц.; професор кафедри загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8323-9193>

Ластовенко Микола Григорович (lng1nic@gmail.com), канд. екон. наук, доц.; ДНЗ "Одеське вище професійне училище торгівлі та технологій харчування". ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4169-5449>

Цитування: Хумарова, Н.І. Грималюк, А.В., & Ластовенко, М.Г. (2025). Методологічні основи теоретичного аналізу творчої діяльності. *Економічна теорія*, 2, 5–22. <https://doi.org/10.15407/etet2025.02.005>

© Видавець Державна установа "Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України", 2025.
Стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>)



клас у широкому історичному контексті трансформації змісту людської діяльності в напрямку розвитку в ньому елементів творчості. Загальний методологічний висновок пов'язаний з необхідністю розгляду елементів творчості з позицій історичної динаміки сучасного суспільства з урахуванням перспектив подальшого розгортання процесу творчої трансформації людської діяльності.

Ключові слова: політична економія, економічний вибір, альтернативні можливості, креативний клас, творча трансформація діяльності.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THEORETICAL ANALYSIS OF CREATIVE ACTIVITY

Nina Khumarova (khumarova@nas.gov.ua), Doctor of Economics, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work, State Organization "Institute of Market and Economic & Ecological Researches of the NAS of Ukraine". ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5255-8004>

Andrii Hrymaliuk, (andregrim01@gmail.com), Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of Department of General Economic Theory and Economic Policy of Odesa National Economic University. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8323-9193>

Mykola Lastovenko (lng1nic@gmail.com), PhD in Economics, Associate Professor, State Educational Institution "Odessa Higher Vocational School of Trade and Food Technologies". ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4169-5449>

The relevance of this topic is determined primarily by the epistemological difficulties in the way of the creative class's development of its "class consciousness", which are associated with the theoretical underdevelopment of political-economic problems of creative activity. The significance of these extremely complex issues determines the relevance of the search for methodological foundations for the theoretical analysis of creative activity, which combine the achievements of different directions of economic thought. The purpose of the article is an attempt to consider the problems of creative activity from the standpoint of analyzing alternative possibilities of rational choice and thereby build a kind of methodological bridge between political economy and the neoclassical "mainstream". The methodological basis of the article is, first of all, the dialectical method of political economy, from whose point of view contradiction acts as a source of development. In this case, we are talking, first of all, about the contradiction between political economy and neoclassicism, which, however, does not exclude the possibility of a dialectical combination of various elements in their methodology. The article shows that the origins of modern development lie in the change in the composition of alternative possibilities of economic choice towards increased importance of new creative possibilities. The conclusion is that the synthesis of the concept of alternative choice with a political-economic approach to the analysis of the historical development of creative activity is methodologically quite possible. Such an approach allows us considering the creative class in the broad historical context of the transformation of human activity towards the development of internal elements of creativity. The general methodological conclusion is related to the need to consider the elements of creativity from the perspective of the historical dynamics of modern society, taking into account the prospects for the further transformation of creative human activity.

Keywords: political economy, economic choice, alternative possibilities, creative class, creative transformation of activity.

Актуальність проблем творчої діяльності визначається насамперед тими зрушеннями у змісті праці (Геєць, Гриценко, 2018), які призвели до появи на історичній арені "нового середнього класу", який займає проміжне становище між робітниками та роботодавцями та отримав назву "креативний клас". На думку його "першовідкривача" Річарда Флориди, з утворенням креативного класу, що об'єднує в США понад 30% робочої сили, "пов'язані глибокі та значні зміни в наших звичках і методах роботи, цінностях та праг-

неннях, а також у самій структурі нашого повсякденного життя" (Florida, 2004. Р. 12). Аналогічні процеси відбуваються й у Європі (Florida, 2005. Р. 17–21). Розроблений McKinseyGlobalInstitute прогноз впливу автоматизації на структуру зайнятості в ЄС на період до 2030 року показує, що зростання робочих місць було на користь працівників із найвищим рівнем кваліфікації (наприклад, юристів та медичних працівників) на всіх місцевих ринках праці (табл. 1). Аналогічні процеси характерні й у США (табл. 2).

Таблиця 1

**Прогноз впливу автоматизації на структуру зайнятості в ЄС
на період до 2030 року**

| Спеціальності | Зростання кількості робочих місць | Зниження кількості робочих місць | Частка працівників без вищої освіти, % |
|---|-----------------------------------|----------------------------------|--|
| Науково-технічні працівники | +4,0 | | ≤ 29 |
| Бізнес-професії та юристи | +3,9 | | 30–59 |
| Соціальні працівники | +2,9 | | 60–89 |
| Менеджери | +2,3 | | 30–59 |
| Освіта і підготовка робочої сили | +2,2 | | ≤ 29 |
| Працівники культури і мистецтва | +1,8 | | 30–59 |
| Працівники медицини та охорони здоров'я | +1,7 | | ≤ 29 |
| Транспортні працівники | | -0,6 | ≥ 90 |
| Працівники добув. промисловості і с/г | | -0,7 | ≥ 90 |
| Механіки і ремонтники | | -0,9 | 60–89 |
| Офіціанти | | -1,1 | 60–89 |
| Будівельники | | -1,2 | ≥ 90 |
| Працівники зв'язу | | -1,2 | 30–59 |
| Працівники роздрібної торгівлі | | -1,4 | 60– 9 |
| Промислові працівники | | -4,5 | ≥ 90 |
| Офісні працівники | | -5,0 | 60–89 |

Джерело: McKinsey Global Institute. (June 10, 2020). *The Future of Work in Europe*. <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/the-future-of-work-in-europe>

Таблиця 2

Перспективи автоматизації 10 різних спеціальностей в США

| Спеціальності | Чисельність робітників, які в перспективі до 2030 року потенційно заміщуються, тис. | Частка заміщення, % | Частка робочої сили 2017 року, % |
|--------------------------------|---|---------------------|----------------------------------|
| Працівники фаст-фуду | 1,375 | 28 | 2,8 |
| Працівники роздрібної торгівлі | 1,180 | 23 | 2,9 |
| Офісні співробітники | 1,159 | 34 | 2,0 |
| Біржові співробітники | 1,020 | 46 | 1,3 |
| Бухгалтери та аудиторів | 921 | 49 | 1,1 |
| Касири | 917 | 24 | 2,3 |
| Секретарі та адміністратори | 824 | 30 | 1,6 |
| Офіціанти | 726 | 25 | 1,7 |
| Кухарі, ресторатори | 638 | 47 | 0,8 |
| Обслуговуючий персонал | 507 | 16 | 1,8 |

Джерело: McKinsey Global Institute. (July 11, 2019). *The Future of Work in America*. <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/the-future-of-work-in-america-people-and-places-today-and-tomorrow>

Промисловий Інтернет речей, штучний інтелект та інші напрями четвертої промислової революції (Deng, 2023; Grieco, 2017; Kim, 2024; Schwab, 2017; Shim, 2018) сприяють масовому скороченню рутинних операцій, і це створює сприятливі умови для подальшого розвитку творчого змісту людської діяльності (Геєць, Семиноженко, 2006. С. 121–125; Гриценко, 2017; 2018; 2021; Звєряков, 2018; 2020; 2022; Тарасевич, Завгородня, 2021; Тарасевич, 2018).

Проте праці Р. Флориди – не панегірик "креативному класу". Флорида критикує "креативний клас" за інфантилізм, безвідповідальність, невиконання своїх лідерських зобов'язань та закликає його до вироблення "класової свідомості". Головний пафос його робіт: креативний клас набрався сил і тепер має самоідентифікуватися та взяти відповідальність у свої руки (Florida, 2023). Схоже, що заявлена колись молодим Г. Лукачем тема "історії та класової свідомості" (Lukacs, (1923) 2000), яка давно перестала бути актуальною для робітничого класу, стає сьогодні як жодна інша актуальною для креативного класу.

Труднощі на шляху вироблення креативним класом своєї "класової свідомості" не випадкові. Епістемологічно вони до певної міри пов'язані з теоретичною нерозробленістю концепції креативного класу та економічних проблем творчої діяльності. Це заважає креативному класу усвідомити своє місце у суспільстві та свою роль у процесах його розвитку. Значення цих украй складних питань визначає особливу актуальність пошуку методологічних засад теоретичного аналізу творчої діяльності, що поєднують досягнення різних напрямів економічної думки.

У літературі значний резонанс, крім робіт Р. Флориди, викликали також роботи J. Howkins (2001), С. Landry (2008), А. Hidri (2019), L. Mao (2020). Однак у цих роботах фактично не застосовується характерний для "мейнстріму" сучасної економічної теорії підхід з погляду аналізу альтернативних можливостей раціонального вибору. Це не сприяє налагодженню наукових зв'язків між політичною економією та неокласичним "мейнстрімом" економічної теорії. Тому **метою статті** є спроба розглянути проблеми творчої діяльності з позицій альтернативних можливостей індивідуального вибору і цим перекинути свого роду методологічний місток між політичною економією та неокласичною теорією.

Методологічною основою статті є насамперед діалектичний метод політичної економії, з точки зору якого протиріччя виступає як головне джерело розвитку. В цьому випадку йдеться про методологічне протиріччя між політичною економією та неокласикою, що однак не виключає можливості діалектичного поєднання окремих елементів їх методології. Справа в тому, що політична економія не може собі дозволити пройти повз проблеми креативного класу так само, як це фактично зробила неокласична теорія (за винятком, мабуть, "нової теорії зростання" Пола Ромера та Роберта Лукаса (Lucas, 1988; Romer, 1994, 2011)). Неокласику взагалі не цікавить, як виникають альтернативні можливості раціонального вибору економічних суб'єктів, попри те, що аналіз цього вибору лежить в основі її методо-

логії. Виносячи це питання за межі свого предмету, неокласична теорія тим самим фактично цілком передає його політичній економії. Але такий жорсткий "розподіл праці" не сприяє методологічній інтеграції різних напрямів економічної теорії. Однак не можна сказати, що такий поділ предмета аналізу між політичною економією та економічною теорією позбавлений об'єктивних підстав, оскільки він корениться в самій об'єктивній структурі економічної діяльності.

Економічна діяльність включає дві стадії: 1) вибір певного варіанта діяльності з відомих альтернатив; 2) здійснення цього варіанта передусім у процесі праці, тобто в процесі предметнення діяльності в її результаті. Як відомо, політична економія акцентує увагу на праці, тобто на другій стадії економічної діяльності. Неокласична теорія, навпаки, наголошує на першій стадії економічної діяльності, на проблемі раціонального вибору економічних суб'єктів. Проте перенесення акценту з праці на вибір явно недостатньо для адекватного аналізу економіки XXI століття, оскільки при цьому економічна теорія фактично виключає зі свого предмета творчу діяльність, здатну створювати нові альтернативні варіанти економічного вибору. В результаті вся увага неокласики односторонньо фіксується на аналізі економічного вибору, а не на тому створенні для нього нових можливостей, яке є характерним для сучасної економіки. Для того щоб категоріально висловити особливості сучасної економіки, треба перенести акцент не лише з трудового впливу на економічний вибір, а й з економічного вибору – на креативне створення для нього нових альтернативних варіантів.

Для цього є необхідним синтез діяльнісних підходів найрізноманітніших і навіть протилежних шкіл та напрямів економічної думки. Наприклад, методологічний холізм, іманентний політичній економії, можливо, як це не дивно, доповнити своєю протилежністю – методологічним індивідуалізмом, причому в його "неоавстрійському" варіанті, який є ще більш радикальним, ніж неокласичний та неоінституційний варіанти методологічного індивідуалізму. Наприклад, неоавстрійська школа протягом усієї своєї еволюції кружляє навколо проблеми творчості, то наближаючись, то віддаляючись від неї, але так і не може прямо поставити цю проблему в повний зріст. І справа тут не тільки в тому, що ця проблема виходить за межі традиційного предмета економічної теорії, а в самому принципі методологічного індивідуалізму, який австрійська школа невпинно проводить протягом усієї своєї історії. Економічний неолібералізм взагалі і його неоавстрійський варіант зокрема виходять із принципу методологічного індивідуалізму, відповідно до якого суб'єктом може бути лише індивід. Але цей індивід береться не в розвитку і становленні, не як особистість, що творчо розвивається, а в тому статично фіксованому стані, в якому він перебував в певний момент історичного часу, і це ускладнює категоріальний аналіз того фундаментального процесу творчої трансформації людської діяльності, який відбувається у нас на очах.

Тож постає питання про те, що зі свого боку може запропонувати політична економія для синтезу з неоавстрійською школою? Здається, що

вона може запропонувати не так уже й мало. Не всю, звичайно, свою теоретичну систему, але багато, дуже багато, що є, мабуть, головним з того, що рухає вперед сучасну політичну економію – ідею творчої трансформації людської діяльності як переходу від передісторії до справжньої історії людини.

У теоретичній літературі цей фундаментальний історичний перехід нерідко пов'язувався з планомірною організацією громадського виробництва, у масштабах усього суспільства загалом. Насправді, однак, ідея планомірної організації праці в масштабах усього суспільства має мало спільного з творчою трансформацією людської діяльності. Така творча трансформація означає становлення нової форми соціальності, іманентної творчості – вільного міжособистісного творчого спілкування людей, не опосередкованого економічною необхідністю. Ця принципово інша, вільна творча соціальність не є первинної стосовно індивіду. Первинною тут стає сама людська особистість, а творче спілкування тому і є міжособистісним, що воно похідне від особистостей самих його учасників та їхньої вільної творчості, а не від зовнішньої стосовно них економічної необхідності. Категоріальне осмислення такої історичної еволюції сучасного суспільства об'єктивно вимагає від економічної теорії доповнити неокласичний та неоавстрійський методологічний індивідуалізм політико-економічним аналізом історичного процесу творчого розвитку людської особистості.

Діяльність і вибір

Статична точка зору не підходить для релевантного теоретичного опису процесу творчої трансформації людської діяльності, що розгортається в сучасній світовій економіці і розкриває творчі сили, що дримають в людині. Для теоретичного висловлювання цього історичного процесу є необхідним методологічний персоналізм, що синтезує методологічний індивідуалізм із аналізом історичного процесу. Цей синтез полегшується тим, що найважливішим джерелом діяльнісного підходу є методологічний активізм, виражений у найчистішій формі Йоганном Фіхте (*Fichte*, 1982). Не тільки діяльнісний підхід політичної економії, а й (хоча й менш явно) "австрійський" активізм при всьому антагонізмі цих напрямів сягають одного джерела – активізму Фіхте, і така фундаментальна генетична спорідненість їх витоків створює певні можливості для їх методологічного з'єднання в процесі теоретичного аналізу творчої діяльності.

Австрійська школа містить між матеріальним світом і світом "праксеологічної реальності" особливу предметність – альтернативні можливості людської діяльності. Як відомо, саме австрійська школа в особі Фрідріха Візера ввела в економічну теорію поняття альтернативних витрат, тобто витрат тих можливостей, що втрачаються, тому що ними доводиться жертвувати заради отримання цього блага. Згодом ця концепція стала однією з фундаментальних методологічних підстав як неоавстрійської школи, так і неокласичної теорії. "Праксеологічна реальність – не фізичний світ, – підкреслює Людвіг Мізес, – а свідома реакція людини на стан цього світу. Економічна теорія – це наука не про предмети і матеріальні об'єкти;

це наука про людей, їхні наміри та дії. Блага, товари, багатство та інші поняття поведінки не є елементами природи; вони елементи людських намірів та поведінки. Тому, хто хоче зайнятися їх вивченням, не потрібно дивитися на світ; він повинен шукати їх у намірах діючих людей (*Mises, 1949*).

На відміну від радикального класичного активізму Фіхте праксеологія Мізеса не прагне заперечувати об'єктивне існування матеріального світу; вона взагалі методологічно індиферентна стосовно об'єктивності його існування. Її цікавлять зовсім інші, ідеальні об'єкти людської діяльності – альтернативні можливості, з яких робить свій вибір економічний суб'єкт, а не матеріальність тих речей, із якими пов'язані ці альтернативні можливості.

Внаслідок цього свого інтересу не до матеріальних, а насамперед до ідеальних об'єктів людської діяльності австрійська праксеологія на відміну від політичної економії є багато в чому аналогічною гуссерлівському розумінню феномена як інтенціонального об'єкта та в цьому сенсі постає як своєрідна феноменологія людської діяльності. Слід враховувати, що паралельно з проникненням в економічну теорію "австрійського" за своїм походженням поняття альтернативних витрат у європейське мислення увійшло розроблене Едмундом Гуссерлем поняття інтенціональних об'єктів. При цьому феноменологічна редукція Е. Гуссерля, як і методологічний сумнів Декарта, виходить із безперечності факту свідомості. Але якщо безсумнівно є свідомість, то безсумнівно, отже, є і те, на що вона спрямована. Адже не можна розривати акт свідомості навпіл. Не буває інтенційності, спрямованості без того, на що вона спрямована. Отже, у свідомості трансцендентального суб'єкта існують як акти мислення, так й ті об'єкти, на які спрямовані ці акти мислення (*Husserl, 1970*).

В сучасній економічній літературі одним із найважливіших прикладів аналогічного методологічного підходу є наукові дослідження у сфері економіки вражень. "...Економіка вражень, або економіка досвіду, – це новий формат відносин, орієнтований на відчуття і враження споживача, тобто стосунки, наслідком яких є не лише продаж товарів і послуг, а просування їх на конкурентних ринках за рахунок формування емоцій, які отримує споживач певного товару або послуги" (*Хумарова, та ін., 2024. С. 6*). Ці дослідження показують, що в умовах, коли світ речей перенасичено безліччю пропозицій, а процеси цифровізації стрімко набирають обертів, людські відчуття відіграють провідну роль в обранні рішень щодо задоволення попиту та розв'язання господарських питань мікро-, мезо- і макро-економічних масштабів (*Хумарова, та ін., 2024. С. 7*).

Звісно, ні Фіхте, ні Гуссерль не розглядали альтернативні можливості як ідеальні об'єкти раціонального вибору економічного суб'єкта. Тим часом виділення такого особливого класу ідеальних об'єктів здатне відкрити нові перспективи та суттєво розширити методологічні межі застосування діяльнісного підходу в економічній теорії. Якщо відповідно до підходу сучасної економічної теорії розглядати економічну діяльність передусім як раціональний вибір із того набору альтернативних можливостей, який відомий індивідуальному суб'єкту, то ідеальними об'єктами такого економіч-

ного вибору якраз і є альтернативні можливості. Вони утворюють ту саму феноменологічну предметність, ту праксеологічну реальність, з вивчення якої і починають аналіз багатьох напрямів сучасної економічної теорії. Таке феноменологічне розуміння предметності фактично притаманне сучасній економічній теорії в її неоавстрійському, неокласичному, і неоінституціональному варіантах.

Неоінституціональна версія діяльнісного підходу

Візьмемо, наприклад, неоінституціональну теорію прав власності. Взагалі кажучи, права власності, тобто права індивідів використовувати ресурси (Eggertsson, 2005) – це історично визначена форма можливостей вибору індивідом своїх дій, а ринкова трансакція, тобто обмін правами власності – це специфічна ринкова форма обміну цими можливостями. При цьому власність розглядається в неоінституціональній теорії в сенсі англосаксонського права – як пучок, набір правомочностей. Зі свого боку кожна правомочність є певним набором можливостей, що відкриваються перед власником. Отже, обмін правами власності, правомочностями – це, зрештою, обмін можливостями. Рональд Коуз підкреслює, що "на ринку торгують не матеріальними предметами, як часто припускають економісти, а правами здійснювати певні дії" (Coase, 2000). Кожна правомочність розширює можливості суб'єкта, його вибір. Так, А. Алчіан визначає систему прав власності як "сукупність методів надання конкретним індивідам «повноважень» вибрати будь-який спосіб використання конкретних благ із класу незаборонених способів використання цих благ" (Alchian, 1977. P. 130).

Втім, це чудово розумів і сам основоположник діяльнісного підходу. Фіхте характеризує право власності як право, що виключає дії, а не речі. Це відбувається так. Поки всі живуть смирно один біля одного, між ними не виникає суперечок. Тільки вперше тоді, коли вони починають проявляти себе у діяльності, вони стикаються один з одним. Вільна діяльність – джерело боротьби сил. Вона, отже, і є тим предметом, про який повинні домовлятися ті, хто сперечається; ця діяльність, а не речі, становить предмет договору. Власність щодо вільної діяльності впливає і виводиться з виняткового права на вільну діяльність. Я не втомлюватиму себе, вигадуючи засоби для ідеального володіння цим деревом, якщо ніхто з тих, хто наближається до нього, його не чіпає і якщо тільки мені одному належить знімати з нього плоди, коли я захочу. ... Таким чином, на основі договору всіх з усіма розподіляється сфера вільної діяльності між окремими індивідами, і з цього поділу виникає власність (Fichte, 2013).

Особливу увагу неоінституціоналізм приділяє поділу (розщепленню) прав власності. Наприклад, А. Алчіан описує розщеплення прав власності на землю в такий спосіб. "Під цим я маю на увазі ту обставину, що кожний з кількох осіб може в один і той самий час мати певну частину прав на використання цієї землі. А може мати право вирощувати на ній пшеницю, В – право перетинати цю ділянку землі пішки, С – право скидати на землю попіл від куріння, D – право літати над нею на літаку, Е – право викликати вібрацію землі через використання якогось розміщеного поблизу облад-

нання. Причому кожне з цих прав переміщується. У результаті права приватної власності на роздільні способи використання землі «належать» різним особам" (Coase, 1990. P. 132–133).

Відповідно і ринковий обмін розглядається в неоінституціональній теорії не як обмін матеріальними предметами, а як обмін правами власності, тобто, інакше кажучи, як обмін можливостями діяти певним чином щодо цих предметів (Williamson, 2000). Такий обмін повноваженнями і утворює зміст ринкових трансакцій, а витрати цього обміну правами власності утворюють трансакційні витрати (Coase, 1960, 1998; North, 1992, 1995).

Існує, проте, не тільки обмін можливостями, а й творче створення принципово нових можливостей. Ці творчі можливості значно ускладнюють визначення прав власності. "Наприклад, впровадження нових технічних засобів, як автомобіль, копіювальні машини, комп'ютери, відеоплівки, часто породжує невизначеність щодо прав власності, внаслідок чого права, що мають цінність, залишаються в суспільному «секторі власності»" (Eggertsson, 2005. P. 53). З погляду магістральної історичної тенденції до творчої трансформації людської діяльності тут виявляються елементи міжособистісного творчого спілкування, що передбачає вільний обмін новими можливостями та є альтернативною формою обміну стосовно ринкового обміну правами власності.

Визначальним для адекватного способу обміну є його інтенціональний об'єкт, тобто те, які альтернативні можливості обмінюються. У цьому сенсі об'єкт обміну визначає адекватний спосіб обміну. В принципі творчо створеним новим альтернативним можливостям адекватний вільний міжособистісний обмін. Але в сучасних історичних умовах вони можуть ставати об'єктами ринкових трансакцій і виступати як альтернативні можливості, що мають виняткове, конкурентне використання. Використання їх одним суб'єктом виключає їх використання іншим, оскільки "забезпечення прав власності передбачає виключення інших осіб з-поміж користувачів обмежених ресурсів" (Rutherford, 2001. P. 15). Однак у такій специфічно історичній формі прав власності виступає лише частина нових альтернативних можливостей, тоді як інша частина відкрита для загального використання.

Отже, неоінституціональна теорія розглядає обмін товарами як обмін правами власності. Трансакція сприймається як обмін не речами, а альтернативними можливостями, тобто інтенціональними, а не матеріальними об'єктами (Furubotn, 2005; Keefer, 2005). Тут неоінституціоналізм солідарний з неокласикою, що разом з австрійською школою замінює аналіз об'єктивної вартості, характерний для класичної школи, аналізом альтернативних витрат. Усі ці течії неоліберальної економічної думки методологічно засновані на аналізі альтернативних можливостей як ідеальних об'єктів економічного вибору.

Креативне створення нових альтернативних можливостей

Хоча розуміння діяльності як вибору адекватне неокласичному, неоавстрійському та неоінституційному підходам до розгляду економічної діяль-

ності, насправді діяльність не зводиться до вибору. Економічну діяльність правомірно розглядати як вибір тому, що вона полягає у пристосуванні до економічної необхідності, яка проявляється у певному наборі заданих суб'єкту ззовні альтернативних варіантів дій. Такий економічний суб'єкт не створює сам альтернативних можливостей своїх дій. Він одержує їх ззовні, від суспільства у готовому вигляді. Тому йому залишається лише вибрати із запропонованих йому суспільством альтернативних варіантів. Навпаки, якщо він створює їх сам, його діяльність перестає бути рутинною та набуває творчого характеру. Творчість не зводиться до вибору, вона означає самостійне створення самим суб'єктом нових альтернативних можливостей. Ступінь цієї самостійності і визначає міру творчого змісту діяльності. Саме ця відносна самостійність у створенні нових альтернативних можливостей і підносить творчість над рутинною діяльністю, для якої доступні лише ті можливості, які пропонує суспільство.

Загалом, усвідомлення людиною альтернативних можливостей своїх дій може відбуватися двома шляхами – зовнішнім та внутрішнім. З одного боку, людина може дізнатися про їхнє існування від інших людей, від суспільства, у процесі його виховання, навчання або будь-якими іншими каналами руху та поширення знань між людьми, такими, як, наприклад, ринкові ціни, засоби масової інформації та комунікації, соціальні мережі, Інтернет, реклама, література тощо. І тут усвідомлення індивідом об'єктивно існуючої альтернативної можливості опосередковується суспільством і надається ним.

Але, з іншого боку, суб'єкт може не тільки отримувати в готовому вигляді знання можливостей від інших людей, а й сам створювати нові альтернативні можливості, причому можливості, що є новими не тільки для нього, а й для інших людей, для суспільства в цілому. Звичайно, без суспільства, без того об'єктивного знання, яке Карл Поппер називає "третім світом", створення нових альтернативних можливостей у край утруднене. Ізолюваному від об'єктивного знання творчому суб'єкту довелося б на кожному кроці винаходити велосипед і не тільки велосипед, але навіть колесо, якого він не знайде в готовому вигляді в первинній, живій природі і може взяти лише у суспільства (Lukács, 1978), тобто у "другої", суспільної природи. У цьому сенсі будь-який індивідуальний творчий суб'єкт – це лише "карлик, що стоїть на плечах велетня".

Людина зазвичай прагне розширення альтернативних можливостей вибору своїх дій. Однак шляхи цього розширення можуть бути різними і навіть протилежними один одному. З одного боку, це шлях розширення альтернативних можливостей індивідуального вибору, наприклад за рахунок максимального накопичення прав власності. З іншого боку, це є шлях творчого створення нових альтернативних можливостей. Розмежування двох шляхів розширення можливостей індивідуального вибору виявляється багато в чому аналогічним до традиційної дилеми: мати чи бути? (Fromm, 1976).

Таким чином, загалом, діяльність не можна зводити до вибору, як це роблять неокласика, неоінституціоналізм та австрійська школа під час аналізу економічної діяльності. У цьому випадку ми абстрагуємося від автономного створення нових альтернативних можливостей. Таке абстрагування може виявитися правомірним під час розгляду рутинної економічної діяльності, але воно зовсім неприпустиме, коли об'єктом аналізу стає творча діяльність чи навіть її елементи, вплетені в сучасну економічну діяльність.

Творча діяльність передбачає як вибір, так і створення для нього нових альтернативних можливостей. Якщо економічну діяльність можна звести лише до першого елементу, то творчість обов'язково передбачає другий. Обидва ці елементи пов'язані з новими альтернативними можливостями: один з їх створенням, інший з використанням. Тому категорія альтернативних можливостей потрібна для опису не тільки економічної діяльності як раціонального вибору, але й для категоріального опису елементів творчості, "розчинених" у сучасній економічній діяльності.

Творча трансформація людської діяльності

В економічній діяльності класичного дрібного індивідуального виробника підприємницький вибір і трудовий вплив на предмет праці пов'язані в одній особі, але ця діяльність зазвичай фактично відокремлена від творчості, яка створює нові альтернативні варіанти дій. Внаслідок такого суспільного поділу діяльності відокремлені від творчості дії індивідуального виробника мають рутинний характер, і розвиток дрібного індивідуального виробництва відбувається вкрай повільно. Не дивно тому, що воно виявилось нездатним протистояти індустріальному виробництву та індустріальному підприємництву, відокремленому від праці найманих робітників. На відміну від індивідуального виробника, індустріальне підприємництво означає відносне відокремлення функції вибору від праці. Підприємець концентрує увагу на функції економічного вибору, робітник – переважно на безпосередній фізичній дії, що виступає як наймана праця. Таким чином, у класичному індустріальному виробництві економічний вибір і фізична праця багато в чому розділені: раціональний вибір стає прерогативою підприємця, а фізична праця закріплюється за найманим робітником.

Такий поділ фізичної праці та раціонального вибору в індустріальному виробництві приходить на зміну їх безпосередньому поєднанню в економічній діяльності індивідуального виробника. Разом із тим індустріальне підприємництво відкриває певні можливості для посилення впливу на матеріальне виробництво з боку сфер духовного виробництва, які раніше були практично відокремлені від нього (*Bell, 1989*). Тим самим створюються умови для безпрецедентного технологічного та економічного розвитку. Зрештою, цей розвиток досягає такого ступеня, на якому вибір і дія, підприємництво і праця у все більших масштабах доповнюються творчим створенням нових альтернативних варіантів дій, наприклад, на рівні корпорації, яка виступає як науково-виробничий комплекс.

У таких науково-виробничих комплексах та інноваційних компаніях інформаційного сектора ці елементи починають з'єднуватися на індивідуальному рівні. Праця знову починає з'єднуватись з раціональним вибором, але тепер до нього приєднуються елементи творчості. Тим самим у історичній тенденції починається заперечення класичного індустріального поділу економічної діяльності на трудову дію та підприємницький вибір. Починається часткове повернення до їхнього з'єднання, але це з'єднання тепер починає збагачуватися ще й елементами творчості, практично чужими колишньому індивідуальному виробнику. Ці елементи творчості колись були практично відокремлені від матеріального виробництва. Вони концентрувалися у сфері духовного виробництва, відокремленого від матеріального. Таким чином, індустріальне розкладання економічної діяльності на раціональний вибір і трудову дію виявляється лише історичною умовою подальшого розвитку людської діяльності, яке відбувається на основі додавання до цих двох елементів третього елемента, пов'язаного з креативним створенням нових альтернативних можливостей.

Такий підхід відкриває нові методологічні перспективи подальшої розробки теорії економічного розвитку. Зазвичай у теоретичній літературі поняття розвитку частіше застосовується до країн з ринками, що розвиваються. Щодо високорозвиненої економіки прийнято говорити не про розвиток, а про економічне зростання. Це прояв такої парадоксальної ситуації, за якої найбільш динамічне в історії західне суспільство так і не змогло розробити загальноприйнятої теорії свого економічного розвитку. Найбільш відомою в цьому відношенні є теорія економічного розвитку Йозефа Шумпетера та його послідовників, представників школи так званої еволюційної економіки. Шумпетер розглядає підприємництво як джерело нових комбінацій, які виводять економічну систему зі стану загальної рівноваги. Тим самим його теорія економічного розвитку фактично неявно виходить із нереалістичного припущення про те, що підприємці не лише використовують нові альтернативні можливості, а й самі створюють їх. Цілком очевидно, що таке припущення рідко відповідає дійсності. Далеко не всі підприємці схожі на Ілона Маска чи Стіва Джобса. Насправді, таке поєднання в одній особі творця і реалізатора нових альтернативних можливостей є скоріше винятком, ніж правилом.

Набагато частіше зустрічається поділ: з одного боку, створення нових альтернативних можливостей представниками креативного класу, а з іншого – їх практичного використання підприємцями. Але тоді виходить, що кінцевим джерелом економічного розвитку, що виводить економічну систему зі стану рівноваги, є саме креативне створення нових альтернативних можливостей, а не їхнє практичне використання підприємцями. Підприємництво, навпаки, лише відновлює порушену новими альтернативними можливостями рівновагу економічної системи. Це означає таку кардинальну переоцінку ролі креативного класу у процесі економічного розвитку, внаслідок якої провідна роль переходить від підприємництва до креативного класу. Таким чином, поданий у цій статті підхід до аналізу творчої

діяльності відкриває нові методологічні перспективи подальшої розробки теорії економічного розвитку у напрямку кардинальної переоцінки ролі креативного класу в цьому процесі.

Висновки

Витоки сучасного розвитку криються у самій структурі сучасного економічного вибору, у складному, неоднорідному складі тих альтернативних можливостей, на яких цей вибір базується, у тенденції до зміни цього складу та, насамперед, до посилення значення нових альтернативних можливостей, що створюються креативно. Звісно, у будь-якому разі вихідна, базова маса альтернативних можливостей завжди береться у суспільства в готовому вигляді. Питання полягає в тому, якою мірою раціональний суб'єкт творчо додає до цього набору альтернативних можливостей щось своє, особистісне, індивідуальне, чи індивідуальним є лише сам вибір із цих альтернативних можливостей. При цьому все більш характерною стає ситуація, коли творчий суб'єкт створює нові альтернативні можливості, раніше невідомі суспільству і водночас цінні для суспільства, тобто такі, що мають значення для інших суб'єктів як можливі альтернативні варіанти їх раціонального вибору.

Подібно до того, як первісна людина не стала чекати, поки первинне, природне середовище задовольнить її потреби, а почала сама створювати щось предметне для їх задоволення, так і сучасна людина не схильна вибирати лише з того обмеженого набору альтернативних можливостей, які їй пропонує суспільство. Вона вже у все більших розмірах, дедалі масовіше починає сама, своєю творчістю створювати для себе нові можливості, і це поступово стає нормою життя сучасного суспільства. Елементи творчості стають суспільною нормою вже не тільки для інтелектуальної еліти, а й для широкого кола пересічних представників численного "креативного класу".

Таким чином, ми приходимо до висновку, що синтез концепції альтернативного вибору з політико-економічним підходом до аналізу історичного розвитку творчої діяльності методологічно цілком можливий. Завдяки такому методологічному синтезу теоретичні основи аналізу творчої діяльності набувають більш комплексного характеру, цілком релевантного до складності самого об'єкта цього підходу. Така комплексна методологічна основа аналізу творчої діяльності дозволяє зміцнити методологічний зв'язок політичної економії та неокласики, тобто створити нові можливості для більш глибокої наукової інтеграції, ніж це має місце на сьогодні.

Такий підхід дозволяє розглядати креативний клас у широкому історичному контексті процесу трансформації змісту людської діяльності в напрямку розвитку в ньому елементів творчості. Таким чином, загальний методологічний висновок пов'язаний з необхідністю розгляду елементів творчості з позицій історичної динаміки сучасного суспільства з урахуванням як сучасної, вже досягнутої щаблі його еволюції, так і історичних перспектив подальшого розгортання процесу творчої трансформації людської діяльності.

Література

1. Геєць, В. М., & Семиноженко, В. П. (2006). *Інноваційні перспективи України*: монографія. Харків: Константа. 272 с.
2. Геєць, В. М., & Гриценко, А. А. (2018). Соціально-класова динаміка: актуальний дискурс. *Економіка України*, 8, 88–93. <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/article/view/2018-08-7>
3. Гриценко, А. А. (2017). Логіко-історичні засади кардинальних економічних змін та переходу до реконструктивного розвитку. *Економіка України*, 5–6, 39–57. <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/article/view/2017-05-3>
4. Гриценко, А. А. (2018). Цифровий розвиток: структура, капіталізація та соціалізація. *Економічна теорія*, 4, 5–20. <https://doi.org/10.15407/et2018.04.005>
5. Гриценко, А. А. (2021). Наукові засади дослідження комплементарності взаємозв'язку інформаційно-цифрових, економічних і соціальних перетворень. С. 163–182. В кн.: *Комплементарність інформаційно-цифрових і соціально-економічних перетворень як умова стабільного розвитку суспільства*. Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України. <https://ief.org.ua/publication/monohrafi/2021/komplementarnist-informaciyno-cyfrovykh-i-socialno-ekonomichnykh-peretvoren-jak-umova-stabilnoho-rozvytku-suspilstva>
6. Зверьяков, М. І. (2022). Формування моделі економічного розвитку в нових історичних реаліях. *Економіка України*, 8, 3–19. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.003>
7. Зверьяков, М. І. (2020). Економічний розвиток в епоху становлення «цифрового капіталізму». *Економіка України*. № 8. С. 3–23. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.08.003>
8. Зверьяков, М. І. (2018). Теоретична парадигма сталого розвитку та українські реалії. *Економіка України*, 10, 10–31. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.10.010>
9. Тарасевич, В. М. (2021). Теоретичний вимір інформаційно-цифрової економіки: основи і система первинних інформаційних феноменів. *Економіка України*, 1, 3–23. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.01.003>
10. Тарасевич, В. М., & Завгородня, О. О. (2021). Еволюційна динаміка цифрової інноваційно-інформаційної економіки. В кн.: *Цифровий вимір інноваційно-інформаційної економіки*. (С. 247–331). (В.М. Тарасевич. Ред.). Дніпро: ПМП «Економіка».
11. Тарасевич, В. М., & Завгородня, О. О. (2018). Інноваційно-інформаційна економіка: постіндустріальність, генераційність, відкритість. *Економіка України*, 3, 36–48. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.03.036>; 4, 18–29. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.04.018>
12. Хумарова, Н. І. та ін. (2024). *Економіка вражень і природокористування: принципи інклюзивності та сталості* (Н. І. Хумарова, Ред.). НАН України, ДУ «Ін-т ринку і екон.-екол. дослідж. НАН України». Київ: Академперіодика. 385 с.
13. Alchian, A. A. (1977). *Economic forces at work*. Indianapolis: LibertyPress.
14. Bell, D. (1989). *The third technological revolution and its possible socioeconomic consequences*. *Dissent*, 36(2), 164–176.
15. Coase, R. H. (1960). The problem of social cost. *Journal of Law & Economics*, 3, 1–44. https://doi.org/10.1057/9780230523210_6
16. Coase, R. H. (1990). Business organization and the accountant. *Journal of Accounting and Economics*, 3.
17. Coase, R. H. (1990). *The firm, the market, and the law*. Chicago: University of Chicago Press.
18. Coase, R. H. (1998). The new institutional economics. *American Economic Review*, 88(2), 72–74.
19. Coase, R. H. (2000). *Institutions, contracts, and organizations: Perspectives from new institutional economics*. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA: Edward Elgar. <https://doi.org/10.4337/9781781952764.00010>
20. Deng, J. (2023). Mass customization with reinforcement learning: Automatic re-configuration of a production line. *Applied Soft Computing*, 145, 110547. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2023.110547>

21. Eggertsson, T. (1990). *Economic behavior and institutions: Principles of neoinstitutional economics*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511609404>
22. Eggertsson, T. (2005). *Imperfect institutions: Possibilities and limits of reform*. Ann Arbor: University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.91126>
23. Fichte, J. G. (1982). *The science of knowledge: With the first and second introductions* (Texts in German Philosophy). Cambridge University Press.
24. Fichte, J. G. (2013). *The closed commercial state: (With an interpretive essay by the translator, and with a German-English glossary)*. Albany, NY: State University of New York Press.
25. Fromm, E. (1976). *To have or to be?* New York: Harper & Row.
26. Florida, R. (2004). *Creative class war*. Washington Monthly, January/February, 7–18.
27. Florida, R. (2005). *Europe in the creative age*. Pittsburgh: Carnegie Mellon Software Industry Center; London: Demos.
28. Furubotn, E. G. (2005). *Institutions and economic theory: The contribution of the new institutional economics*. Ann Arbor: University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.6715>
29. Grieco, A. (2017). *An Industry 4.0 case study in fashion manufacturing*. FAIM, 871–877.
30. Hidri, A. (2019). *How ideas turn into an active force in society*. Advances in Journalism and Communication, 7, 1–18. <https://doi.org/10.4236/ajc.2019.71001>
31. Howkins, J. (2001). *The creative economy: How people make money from ideas*. London: Allen Lane.
32. Husserl, E. (1970). *Logical investigations*. New York: Humanities Press.
33. Keefer, P. (2005). Social capital, social norms and the new institutional economics. In E.G. Furubotn, & R. Richter (Eds.). *Handbook of new institutional economics* (pp. 700–725). Springer. https://doi.org/10.1007/0-387-25092-1_28
34. Kim, S. J. (2024). *Fourth industrial revolution: Reinvent or perish*. Brighton Books.
35. Landry, C. (2008). *The creative city: A toolkit for urban innovators*. London: Comedia.
36. Lukács, G. (1923/2000). *History and class consciousness: Studies in Marxist dialectics*. Cambridge, MA: The MIT Press.
37. Lukács, G. (1978). *Ontology of social being: Prolegomena*. London: Merlin.
38. Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3–42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
39. Mao, L. (2020). Research on the development path of cultural and creative industries in the digital economy era. *American Journal of Industrial and Business Management*, 10(7), 1237–1249. <https://doi.org/10.4236/ajibm.2020.107082>
40. McKinsey Global Institute. (n.d.). *The future of work in America*. <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/the-future-of-work-in-america>
41. McKinsey Global Institute. (n.d.). *The future of work in Europe*. <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/the-future-of-work-in-europe>
42. Mises, L. (1949). *Human action: A treatise on economics*. New Haven, CT: Yale University Press.
43. North, D. C. (1992). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>
44. North, D. C. (1995). The new institutional economics and third world development. (pp. 17–26). In J. Harriss, J. Hunter, & C. M. Lewis (Eds.). *The new institutional economics and third world development*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203444290.pt1>
45. Popper, K. (1945). *The open society and its enemies*. Abingdon-on-Thames, United Kingdom: Routledge.
46. Romer, P. M. (1994). The origins of endogenous growth. *The Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 3–22. <https://doi.org/10.1257/jep.8.1.3>
47. Romer, D. (2011). Endogenous growth. In *Advanced macroeconomics* (pp. XX–XX). New York: McGraw-Hill.

48. Rutherford, M. (2001). Institutional economics: Then and now. *Journal of Economic Perspectives*, 15, 173–194. <https://doi.org/10.1257/jep.15.3.173>
49. Schwab, K. (2017). *The fourth industrial revolution*. Portfolio.
50. Shim, S. (2018). Sustainable production scheduling in open innovation perspective under the fourth industrial revolution. *Journal of Open Innovation*, 4(4), 42–46. <https://doi.org/10.3390/joitmc4040042>
51. Williamson, O. (2000). The new institutional economics: Taking stock, looking ahead. *Journal of Economic Literature*, 38(3), 595–613. <http://www.jstor.org/stable/2565421>; <https://doi.org/10.1257/jel.38.3.595>

References

1. Alchian, A.A. (1977). *Economic forces at work*. Indianapolis: Liberty Press.
2. Bell, D. (1989). *The third technological revolution and its possible socioeconomic consequences*. *Dissent*, 36(2), 164–176.
3. Coase, R.H. (1960). The problem of social cost. *Journal of Law & Economics*, (3), 1–44. https://doi.org/10.1057/9780230523210_6
4. Coase, R.H. (1990). Business organization and the accountant. *Journal of Accounting and Economics*, (3).
5. Coase, R.H. (1990). *The firm, the market, and the law*. Chicago: University of Chicago Press.
6. Coase, R.H. (1998). The new institutional economics. *American Economic Review*, 88(2), 72–74.
7. Coase, R.H. (2000). *Institutions, contracts, and organizations: Perspectives from new institutional economics*. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA: Edward Elgar. <https://doi.org/10.4337/9781781952764.00010>
8. Deng, J. (2023). Mass customization with reinforcement learning: Automatic re-configuration of a production line. *Applied Soft Computing*, (145), 110547. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2023.110547>
9. Eggertsson, T. (1990). *Economic behavior and institutions: Principles of neoinstitutional economics*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511609404>
10. Eggertsson, T. (2005). *Imperfect institutions: Possibilities and limits of reform*. Ann Arbor: University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.91126>
11. Fichte, J.G. (1982). *The science of knowledge: With the first and second introductions* (Texts in German Philosophy). Cambridge University Press.
12. Fichte, J.G. (2013). *The closed commercial state: (With an interpretive essay by the translator, and with a German-English glossary)*. Albany, NY: State University of New York Press.
13. Florida, R. (2004, January/February). Creative class war. *Washington Monthly*, 7–18.
14. Florida, R. (2005). *Europe in the creative age*. Pittsburgh: Carnegie Mellon Software Industry Center; London: Demos.
15. Fromm, E. (1976). *To have or to be?* New York: Harper & Row.
16. Furubotn, E.G. (2005). *Institutions and economic theory: The contribution of the new institutional economics*. Ann Arbor: University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.6715>
17. Grieco, A. (2017). *An Industry 4.0 case study in fashion manufacturing*. FAIM, 871–877. <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2017.07.190>
18. Grytsenko, A. (2017). Logical and historical bases of cardinal economic changes and transition to reconstructive development. *Economy of Ukraine*, 5-6 (666-667), 39–57. <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/article/view/2017-05-3> [in Ukrainian].
19. Grytsenko, A.A. (2018). Digital development: structure, capitalization and socialization. *Ekonom. teor.*, 4, 5-20. <https://doi.org/10.15407/etet2018.04.005> [in Ukrainian].
20. Grytsenko, A.A. (2021). Scientific principles of research into the complementarity of the relationship between informational-digital, economic and social transformations. In *Complementarity of informational-digital and socio-economic transformations as a condition for the stable development of society*. Kyiv: Instytut ekonomiky ta prohnozuvannya NANU (pp. 163–182).

- <https://ief.org.ua/publication/monohrafii/2021/komplementarnist-informaciyno-cyfrovyykh-i-socialno-ekonomichnykh-peretvoren-jak-umova-stabilnoho-rozvytku-suspilstva> [in Ukrainian].
21. Heyets, V., & Grytsenko, A. (2018). Social and class dynamics: actual discourse. *Economy of Ukraine*, 8(681), 88–93. <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/article/view/2018-08-7> [in Ukrainian].
22. Heyets, V.M., & Semynozhenko, V.P. (2006). *Innovative Prospects of Ukraine*. Kharkiv: Konstanta [in Ukrainian].
23. Hidri, A. (2019). *How ideas turn into an active force in society*. *Advances in Journalism and Communication*, (7), 1–18. <https://doi.org/10.4236/ajc.2019.71001>
24. Howkins, J. (2001). *The creative economy: How people make money from ideas*. London: Allen Lane.
25. Husserl, E. (1970). *Logical investigations*. New York: Humanities Press.
26. Keefer, P. (2005). Social capital, social norms and the new institutional economics. In E. G. Furubotn, & R. Richter (Eds.). *Handbook of new institutional economics* (pp. 700–725). Springer. https://doi.org/10.1007/0-387-25092-1_28
27. Khumarova, N.I. et al. (2024). *The Economy of Impressions and Nature Management: Principles of Inclusiveness and Sustainability* (N.I. Khumarova, Ed.). NAS of Ukraine, State Organization "Institute of Market and Economic&Ecological Researches of the National Academy of Sciences of Ukraine". Kyiv: Akadempriodyka [in Ukrainian].
28. Kim, S.J. (2024). *Fourth industrial revolution: Reinvent or perish*. Brighten Books.
29. Landry, C. (2008). *The creative city: A toolkit for urban innovators*. London: Comedia.
30. Lucas, R.E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, (22), 3–42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)
31. Lukács, G. (1923/2000). *History and class consciousness: Studies in Marxist dialectics*. Cambridge, MA: The MIT Press.
32. Lukács, G. (1978). *Ontology of social being: Prolegomena*. London: Merlin.
33. Mao, L. (2020). Research on the development path of cultural and creative industries in the digital economy era. *American Journal of Industrial and Business Management*, 10(7), 1237–1249. <https://doi.org/10.4236/ajibm.2020.107082>
34. McKinsey Global Institute. (n.d.). *The future of work in America*. <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/the-future-of-work-in-america>
35. McKinsey Global Institute. (n.d.). *The future of work in Europe*. <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/the-future-of-work-in-europe>
36. Mises, L. (1949). *Human action: A treatise on economics*. New Haven, CT: Yale University Press.
37. North, D.C. (1992). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>
38. North, D.C. (1995). The new institutional economics and third world development. In J. Harriss, J. Hunter, & C. M. Lewis (Eds.). *The new institutional economics and third world development* (pp. 17–26). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203444290.pt1>
39. Popper, K. (1945). *The open society and its enemies*. Abingdon-on-Thames, United Kingdom: Routledge.
40. Romer, D. (2011). Endogenous growth. In *Advanced macroeconomics* (pp. XX–XX). New York: McGraw-Hill.
41. Romer, P. M. (1994). The origins of endogenous growth. *The Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 3–22. <https://doi.org/10.1257/jep.8.1.3>
42. Rutherford, M. (2001). Institutional economics: Then and now. *Journal of Economic Perspectives*, (15), 173–194. <https://doi.org/10.1257/jep.15.3.173>
43. Schwab, K. (2017). *The fourth industrial revolution*. Portfolio.
44. Shim, S. (2018). Sustainable production scheduling in open innovation perspective under the fourth industrial revolution. *Journal of Open Innovation*, 4(4), 42–46. <https://doi.org/10.3390/joitmc4040042>
45. Tarasevych, V. (2021). Theoretical dimension of information-digital economy: foundations and system of primary information phenomena. *Economy of Ukraine*, 64(1), 3–23. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.01.003> [in Ukrainian].

46. Tarasevych, V., & Zavhorodnia, O. (2018). Innovation-information economy: postindustriality, generativity, openness (the end). *Economy of Ukraine*, 4(677), 18–29. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.04.018> [in Ukrainian].
47. Tarasevych, V.M., & Zavhorodnia, O.O. (2021). Evolutionary dynamics of the digital-innovation and information economy. In: *Digital dimension of the innovation and information economy* (pp. 247–331). Dnipro: PMP "Economy" [in Ukrainian].
48. Williamson, O. (2000). The new institutional economics: Taking stock, looking ahead. *Journal of Economic Literature*, 38(3), 595–613. <http://www.jstor.org/stable/2565421>; <https://doi.org/10.1257/jel.38.3.595>
49. Zveryakov, M. (2020). Economic development in the era of “digital capitalism” formation. *Economy of Ukraine*, 8 (705), 3–23. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.08.003> [in Ukrainian].
50. Zveryakov, M. (2022). Formation of the economic development model in new historical realities. *Economy of Ukraine*, 8 (729), 3–19. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.003> [in Ukrainian].
51. Zveryakov, M. (2024). Theoretical paradigm of sustainable development and Ukrainian realities. *Economy of Ukraine*, 10(683), 10–31. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2018.10.010> [in Ukrainian].

Надходження до редакції / Received – 15 травня 2025 року / May 15, 2025
Прорецензовано / Reviewed – 29 травня 2025 року / May 29, 2025
Підписано до друку / Signed to print – 23 червня 2025 року / June 23, 2025